

ISSN 0235-7941

ФІЛОСОФСЬКА
PHILOSOPHICAL

ДУМКА
THOUGHT

4'

2017

**Спадщина
Просвітництва**

Сергій
Тарадайко

ЩОДО «РАЦІО»

— Виходить, це не одне й те саме, —
сказав Сократ, — рівні речі й сама рівність.

ПЛАТОН. Федон

Ця думка з уславленого «Федона», хай спочатку і непомітно, пізніше стає для Заходу визначальною. В античному світі оте поняття про «рівність» ще не мало застосування, бо люди, що над усе цінували саме довершеність і перевагу, не готові були сприймати це поняття. Але Платон уже відчуває його потужність і найперше відокремлює «рівні речі» від ідеї самої рівності: «Ми знаємо, що існує поняття рівності, причому я маю на увазі не те, коли колода буває рівною колоді, камінь — каменю і тому подібне, а щось інше, відмінне від усього цього, — рівність як таку» [Платон, 1999: с. 250].

Але час ідеї рівності, напевне, ще не настав. І, скажімо, середньовіччя ще так само не сприймає таку думку. Це й не дивно, бо цілком ієрархічне за побудовою суспільство, по суті, не потребує того поняття.

Вирішальні й глибокі зміни відбулися тільки при зламі феодального типу стосунків, і, звичайно, тут одразу можна згадати появу вільної людини. Та насправді не менше значення мали зміни в економічній сфері розподілу. На відміну від натуральних відносин, як у минулому, віднині дедалі частіше використовують гроші. Й це суто практичне, здається, зрушення викликає великі зміни в самому мисленні. Зрозуміти те, що сталося, нам нескладно, принаймні хоча б тому, що те саме відбувається й дотепер.

Уявімо собі ситуацію, достеменно відому кожному. Ти збираєшся купити потрібну річ і розмірковуєш: а чи варта вона грошей, які треба за неї віддати? Ти прискіпливо порівнюєш одне з одним — оту річ, яку хотів би таки придбати, й ті гроші, що доведеться за неї сплатити. Саме тут і нагадує про себе «рівність». І не в якихось абстракціях, а насамперед у звичайному повсякденному житті. Та простежмо ту подію трохи далі. — Припустімо, тобі сподобалася ця річ, і ти вирішив її придбати. Тобто має відбутись обмін, адже ти можеш отримати річ, якщо торговець отримає гроші. Й наголошу: сам обмін якраз і підтверджує певну «рівність» одного і другого або хоча б те, що, по суті, ми погодилися вважати це за рівність.

Як бачимо, задається нібито таке собі «рівняння». При цьому його сила полягає не в математичних побудовах, а в очевидності та інтуїції, що поставили зі щоденної людської практики. Немає жодного сумніву, що настійливе й повсякчасне повторення щойно згаданої ситуації не могло не позначитися врешті-решт і на самому нашому мисленні.

Повернімося до Платона, що одразу розрізняє «рівні речі» та, власне, рівність як таку. Звісно ж, у випадку тієї купівлі позначається саме рівність. Адже гроші й товар є не просто не «рівними» (не тотожними), а настільки відмінними, наскільки це можливо. Тобто гроші видаються чимось умовним, а товар, очевидно, чимось окремим і самодостатнім. Ідеться про дуже різні й несумісні, по суті, виміри, хоча саме між ними й виникає дивне рівняння... Надалі воно владно підпорядковує собі й думку, й саме життя.

Це одразу ж відчувається на найвищому рівні мислення. Згадаймо про Декарта з його славетним *cogito ergo sum*, адже знову зіставляються дуже різні буттєві виміри: «Я мислю, отож існую».

З одного боку, це знов-таки щось уявне й насправді лише «мислиме». Проте, з іншого боку, тут ідеться про безперечність існування самого себе, й тому про щось реальне. Та, звісно, найважливішим є те, що, за всієї тієї різниці, згадані виміри цілковито, можна сказати, *відповідають* одне одному та взаємно підтверджують одне одного. Нібито гроші й товар, або ж «рівняння»... В «Європейському нігілізмі», де Гайдегер аналізує тезу Декарта, зазначено, що вона «виглядає майже як «рівняння» [Хайдегер, 2007: с. 176].

Звичайно, вже саме слово «рівняння» таки нагадує про математику. Недаремно, коли казати про Декарта, він і філософ, і математик. Уявімо собі систему координат, яку назвали на його честь. Отже, можемо кожную точку, що позначена на поверхні, вказати й зовсім інакше — через її координати. Тобто це відстань, відкладена від осей та вимірювана в якихось одиницях. Але це вже дещо знайоме. Бо, з одного боку, — це знов-таки щось умовне (координати), проте з іншого — це конкретне місце у просторі (певна точка). Дещо «мислиме» й «просторове», немовби декартівські субстанції. Й головне: вони точно відповідають одне одному.

Завважмо, це доба, коли саме математична форма знання визначає його канони. При цьому дух математики виявляє себе насамперед у рівнянні.

Хоч якими незрозумілими для звичайної, так би мовити, людини виглядають оті побудови, ми можемо бути впевнені, що десь у середині всього виразу неодмінно постане знак (=), який, по суті, й надаватиме тому виразу сенсу... Адже ліва частина рівняння має дорівнювати правій.

Тож утворюється схема, без якої неможлива була б наука, принаймні тієї доби. Взяти, наприклад, оте «дія дорівнює протидії». Не надто важливо, що сьогодні згадану формулу не вважають бездоганною, бо важливішим є відтворення самої будови думки. Чи згадаймо ще про закони збереження. Власне, справа не стільки в «імпульсі» чи в «енергії», скільки в тому ж таки знайомому вже способі мислення. Хай там що може статись, але скільки чого було, саме стільки й має лишитись, і, таким чином, якась одна величина має дорівнювати іншій. Отже, згадана нами схема набуває тут особливої, несподіваної ваги й визначає все розуміння світобудови...

Та варто наголосити, що зазначена форма думки поширилась і далеко поза межами науки. Це й не дивно — згадаймо, що постало подібне мислення зі сфери купівлі-продажу.

І, напевно, не випадково для комерційної діяльності було створено щось схоже... на закони збереження. Це бухгалтерський облік. Усе будується тут, як відомо, на «подвійному записі». Бо будь-які рухи коштів є водночас і відніманням від одного, і додаванням до чогось іншого, й те, що віднялося, зрозуміло, буде дорівнювати тому, що додалося. Бо це, звісно, ті самі кошти. Дебет і кредит. Або беремо активи й пасиви. Тут уявлення про «баланс» є, безперечно, визначальним. Отже, знову ж таки рівняння.

Взагалі все розуміння підприємництва немовби зважає доходи та видатки, причому точкою відліку стає рівність одного й іншого. Нехай навіть умовна, проте все ж таки рівність. І тоді: перевищення доходів означатиме прибуток, а перевищення видатків, ясна річ, означатиме збиток. Але такі міркування, власне, й ґрунтовані на припущенні хоча б уявної рівноваги чи *рівності*... Таким чином, ота давня думка Платона стає на диво розповсюдженою й поширюється на різні сфери життя.

Переконайтесь у тому легко: згадаймо про види спорту, де перемогу визначають за рахунком. Адже тут, якщо подивитись, відбувається те саме. Кожна гра починається з «нульового», тобто рівного рахунку, тож оцінка перебігу й підсумку тієї гри відраховується від нього: коли більше забили ми, це, зрозуміло, перемога (немовби прибуток), а коли вже суперники, це поразка (неначе збиток). Але знову треба зазначити, що засадовою стосовно такого бачення є саме рівність. І, певно, не випадково тут передбачена можливість ще й нічийного, тобто рівного результату.

На відміну від античного змагання, де суперника треба випередити й подолати суто буквально — перекинути на спину чи швидше за нього бігти, тут ідеться про щось інше. Бо триває ще й така собі калькуляція... Зрозуміло, що глядачі відзначають окремі дії чи прийоми спортсменів, але *сміслом* усього дійства стає саме його рахунок. Отже, змінюється фактично, власне,

спосіб осмислення. Й зазначимо, що стосується це не виключно вчених і підприємців, а, по суті, всього суспільства. Тобто можна казати про зміну самого мислення тієї доби.

Не помилимося, якщо побачимо тут ознаки *раціоналізму*, саме його домінування було помітне від початку Нового часу на Заході. Тільки що таке справді раціоналізм? У загальному розумінні це впевненість у можливостях і надійності розуму. В окремому, трохи вужчому сенсі це протиставлення й суперечка з «емпіризмом» і його ставкою на досвід. У будь-якому випадку це визнання вирішальної ролі розуму. Недаремно ж і сам термін утворений від латинського слова *ratio*, тобто «розум»... Але погодьмося, це тлумачення надто схоже на тавтологію. Причому таке становище тим більше неприємне, що йдеться про раціональність, отже, дещо, за визначенням, осмислене й усвідомлене. Звичайно, бажано мати конкретніше розуміння щодо, власне, раціональної форми думки.

Напевне, чи не найглибшою прикметою цього мислення стає щойно розглянута тема рівності. Бо саме таке дорівнювання (між явно відмінними й протилежними сторонами) дає змогу відчутти смисл.

Але потрібно нагадати: за всієї, здавалося б, умоглядності тієї схеми, насправді вона постала зі щоденної стихії купівлі-продажу. Саме тут, як ніде переконливо й зрозуміло, щось одне врівноважувалося з іншим і заклало, таким чином, основи раціонального типу мислення. Зазначимо, недаремно слово «раціо» спочатку, ще старою давньоримською латиною, позначало... доволі вдалу комерційну операцію.

Але поширення теми «рівності» відбувалося не тільки з боку торгівлі.

Згадаймо, все починалося з розпаду феодальної форми стосунків. А відтак людина звільнялася від васальної залежності й відчувала себе не стільки представником якогось суспільного стану, скільки самою людиною як такою. Додамо сюди ще й повагу до права, що вкорінилася на Заході. Й отримаємо глибоку потребу *рівності* (насамперед у правах), яка ставала прикметою цього часу. Не дивно, що гаслами Французької революції були «свобода», «рівність» (*égalité*) і «братерство».

До речі, в усвідомлюванні нової, вже суспільної форми «рівності» величезну роль, очевидно, відіграли ті-таки гроші. Бо нині вже хто завгодно, за наявності, звісно, коштів, отримував те саме, що й представник ще вчора упривілейованого стану. Саме гроші поставали чи не найбільшою потугою цього зрівнювання.

Й зазначена тут *однаковість* у сприйманні товару дуже прикметна. Таким чином, якщо ми рівні, то й отримуємо за ту саму ціну цілком однакові й рівні речі, — повсякденний і набчний еквівалент ідеї рівності. Цей мотив є дуже суттєвим у розумінні й промислової революції, й тепер уже машинного виробництва. Бо справа не тільки в очевидному зростанні продуктивності. При цьому, завдяки багаторазовому механічному повторенню, й виникають оті цілком однакові речі. Наприклад, у давнину кожную книгу пере-

писували, та навіть і дослівно переписана, вона, звісно, була чимось індивідуальним. Але нині книжку друкують, і кожен її примірник анітрохи не відрізняється від інших...

Отже, рівність, або навіть і тотожність, які раніше не сприймали, виявляються вже ледве не панівними. Не випадково й філософія цього часу — це «філософія тотожності». Ми бачимо її й у Шелінга, й у Гегеля, тож ідеться про дещо спільне і притаманне радше добі, ніж окремо взятій людині... При цьому тут ототожнювали речі, які здавна вважали не тільки різними, але й прямо протилежними. Стосувалося це «тотожності мислення та буття».

Найвідомішу, певне, тезу щодо тої тотожності ми знаходимо у Гегелеві «Філософії права»: «Що розумне — те дійсне; і що дійсне — те розумне» [Гегель, 2000: с. 13].

Тобто знову щось ідеальне відповідає чомусь реальному, — згадаймо гроші й товар, або «мислю», отож «існую». Очевидно, всього розглянутого вже досить, аби, зрештою, зауважити: це не різні, хоча й дуже знайомі речі.

Це сутнісна риса Заходу, що наполегливо проявляє себе в усіх його порядках, ідеях, уявленнях.

Як бачимо, знову йдеться про загальну *раціональність*, адже Гегель не випадково все «дійсне» вважає «розумним». І хоча природа розумності тут ще не розкрита, сама будова цієї думки виглядає надто знайомою. Звичайно, це знову-таки рівняння. Тоді можемо припустити, що саме така будова й виявляється ключовою для розуміння раціональності. Бо «раціо», хай там як, а проявляє себе тоді, коли дещо до-рівнюється й ототожнюється з іншим... Отже: «Розум полягає, — зауважує й Гайдегер, — у вигадуванні, *ви-думуванні* (Aus-dichten) однакового, самототожного» [Хайдегер, 2006: т. 1, с. 504].

До того ж у Гайдегера показано, що тема такої «рівності» не просто була відкрита Платоном, але й визначила підґрунтя для всієї його філософії. Понад те, для класичної філософії взагалі. Справа в тому, що наведена думка Платона не зводиться до розрізнення тієї «рівності» й «рівних речей». Адже «рівність» (як ідея) не лише може мислитись окремо від однакових, отже, «рівних речей», але ще й *передує* розумінню цих речей як однакових. Як інакше вважати такі речі за рівні, коли одразу не мати для цього поняття самої рівності? «Отож ми, — каже Платон, — доконче повинні знати рівність як таку ще до того, як уперше побачимо рівні предмети» [Платон, 1999: с. 251].

Це, по суті, визначальна думка Платона. Тут ідеться про ситуацію, коли щось ідеальне стає неначе передумовою для предметно суших речей... Не на рівні вкрай заяложеного «столу» й «ідеї» такого столу (це тлумачення надто спрощене і шкільне), а стосовно до того, що визначають як *apriori*. Тому Гайдегер підсумовує: «Витлумачуючи буття як ідею, Платон уперше надає буттю характер апріорності» [Хайдегер, 2006: т. 2, с. 192].

Це справді був особливий момент у становленні філософії, й суттєво зауважити, що саме поняття рівності відіграло тут надзвичайно велику роль. Але спершу вбачали лише рівність у стосунку між однаковими речами.

Проте згодом, як з'ясувалося, тема рівності чи, сказати б, «еквівалентності» поширюється на все, що завгодно, й виявляється для Заходу визначальною... Ми бачили, що сталося це за певних історичних умов. Отже, навряд чи варто казати про згаданий уже принцип *apriori*. Певне, краще казати про те, що М. Фуко назвав «історичним апріорі» (див.: [2003: с. 202–206]).

Та, звісно, на відміну від Фуко, який описує спільні риси у побудові наукового знання, тут ідеться про щось більше. Про встановлення панівного способу мислення, що складається з початку Нового часу й позначає собою всі сфери життя.

При цьому можна згадати ще й практичну спробу Платона створити таку державу, яка втілювала б у реальність його ідеї. Не варто, певне, казати, що це йому не вдалося. Ба більше, вже знаючи про наївність отих утопій, ми розсудливо зазначаємо, що це було неможливим. Але чому неможливим? І чому, власне кажучи, не вдалося? Хіба та будова стосунків, яка, зрештою, постала на Заході, не втілювала насправді суто платонівське розуміння? Знов ідеться про припущення тієї «рівності», що має бути присутня в усьому, де проявляє себе західна цивілізація. З умоглядної, здавалося б, абстракції, відкритої ще Платоном, ідея рівності перетворилася на панівну...

Й важливо наголосити. Це не просто численні прояви того способу розуміння, що нагадує про Платона, це внутрішня побудова щойно згаданої цивілізації. Погляньмо на сутнісно *правовий* її характер. Адже кожна подія чи кожна дія тут узгоджуються з якимись ясно *визначеними* й до того ж *усвідомленими* вимогами. І байдуже, чи йдеться про дотримання закону, про виконання контракту чи про рух відповідно до сигналу світлофора. Тож одне має знову ж відповідати чомусь іншому.

Звичайно, ця відповідність є насправді досить умовною. Так само, приміром, як і «рівність» у товарно-грошовому розрахунку. Й постає таке запитання: «Що саме забезпечує це поширення того принципу? Його повне домінування?» Дуже просто: його вражаюча безвідмовність. Адже можна скільки завгодно заперечувати цю «рівність» або «тотожність», але всі ті заперечення безсилі перед одним-єдиним аргументом. Адже вся нехитра механіка бездоганно й безвідмовно *працює*.

До речі, це розповсюдження не тільки не послаблює раціональність, але, по суті, лише підтверджує її. Якщо прояви цього принципу трапляються де завгодно, тоді можна казати про рівноцінність окремих місць і моментів усього світу. Тобто знову ж таки згадується прирівнювання й тотожність. Уже звідси впливає таке бачення, де протяжність усього світу здається нам однорідною, що й встановлює той самий порядок у кожному його пункті... Звичайно, подібна впевненість є суто раціональною.

Втім, у силі й поширенні цього принципу зачаїлась і його слабкість. Адже кожне припущення тієї «рівності» (в якомусь цілком умовному вимірі) досягалось за рахунок абстрагування від усіх інших особливостей тих речей, які постали до по-рівняння. На догоду такій «рівності» й раціональності було

втрачене все живе та конкретне. Звичайно, це постійно компенсувалось у намаганнях емпіризму (й наукового, й повсякденного) відновити ці втрати. Власне, в тому і полягало його призначення. Та загроза постала з іншого й несподіваного боку, бо загальне розповсюдження того принципу призводило до розхитування й руйнування всіх ієрархій. Отже, «раціо», що, здається, мало встановлювати порядок, у подальшому своєму розвитку підштовхувало до хаосу. Й усе завдяки закону «завжди-рівності» або «вічної однаковості» (*der Immergleichheit*), як визначає його Т. Адорно [Адорно, 2014: с. 57, 120].

Зрозуміло, що панування тієї «рівності», причому цілком умовної й дуже штучної, відсувало кудись убік усі природні залежності та стосунки. Й не те щоб оті стосунки відкидали чи заперечували (адже це була доба небаченої ще довіри до науки, все ретельно досліджували та вивчали). Проте сама будова того мислення, що трималося на «рівності», витискала, так би мовити, зі свідомості все влаштоване по-інакшому.

І підкреслю: традиційне бачення світу спиралося не на рівність і тотожність, а, навпаки, на безумовне *протиставлення*. Живого і неживого, високого і низького, чоловічого і жіночого... Розхитувати ці речі ризиковано. Можна просто згадати Ніцше та його приклад, отже: «Кожен хоче рівності, всі рівні, — хто має іншу думку, той сам іде в божевільню».

Утім, наївно сподіватися, що «рівність», яка складає зараз основу життя, може бути скасована чи принаймні послаблена, це, звичайно ж, і неможливо, і непотрібно. Проте кожному, хто наважується на думку, необхідно таки здійснити свою власну критику «чистого розуму», щоб осмислити його межі й можливості.

ДЖЕРЕЛА

- Адорно, Т. (2014). *Негативная диалектика*. Москва: АСТ.
 Гегель, Г.В.Ф. (2000). *Основи філософії права, або Природне право і державознавство*. Київ: Юніверс.
 Гурвіч, А. (2015). *Щодо інтенційності свідомості*. В: *Філософська думка*, № 5, р. 14–30.
 Платон (1999). *Диалоги*. Київ: Основи.
 Фуко, М. (2003). *Археологія знання*. Київ: Основи.
 Хайдеггер, М. (2007). *Европейский нигилизм*. В: Хайдеггер, М. *Время и бытие. Статьи и выступления*. Санкт-Петербург: Наука.
 Хайдеггер, М. (2006). *Ницше*.: В 2-х т. Санкт-Петербург: Владимир Даль.

Статтю одержано 30.05.2017

REFERENCES

- Adorno, Th. (2014). *Negative Dialectics*. [In Russian]. Moscow: AST. [= Адорно 2014]
 Foucault, M. (2003). *The Archaeology of Knowledge*. [In Ukrainian]. Kyiv: Osnovy. [= Фуко 2003]
 Gurwitsch, A. (2015). On the Intentionality of Consciousness. [In Ukrainian]. In: *Filosofs'ka dumka*, № 5, pp. 14–30. [= Гурвіч 2015]
 Hegel, G.W.F. (2000). *Elements of the Philosophy of Right*. [In Ukrainian]. Kyiv: Universe. [= Гегель 2000]

Heidegger, M. (2007). European Nihilism. [In Russian]. In: Heidegger, M. *Time and Being*. Saint Petersburg: Nauka. [= Хайдеггер 2007]

Heidegger, M. (2006). *Nietzsche* : 2 vols. [In Russian]. Saint Petersburg: Vladimir Dahl. [= Хайдеггер 2006]

Plato (1999). *Dialogues*. [In Ukrainian]. Kyiv: Osnovy. [= Платон 1999]

Received 30.05.2017

Сергій Тарадайко

ЩОДО «РАЦІО»

У статті розглядається добре знане поняття «рівність», що виникло за часів античності, насамперед у Платона. За давнини та середньовіччя воно було не дуже помітним, бо чинні тоді порядки трималися на перевазі та ієрархії. Зміни сталися за Нового часу, коли поширювалися товарно-грошові відносини, а з ними й розуміння рівноцінності, що виявляє себе в обміні. Така практика мала вплинути й на будову самого мислення. У Декарта, в його славетному *cogito ergo sum* можна побачити дещо схоже: щось умовне й лише мислиме відповідає чомусь реальному. Те саме у Гегеля: «що розумне — те дійсне; і що дійсне — те розумне». Ці тези дуже подібні до рівняння, й недаремно математика стає визнаним еталоном у розумінні всього знання. Саме така манера мислення, де щось набуває сенсу в рівновазі до чогось іншого, видається чи не найпершою рисою «раціо». Нарешті, поняття «рівності» позначається й у суспільстві (напр., у гаслах Французької революції: «свобода», «рівність» і «братерство»). Звідси дорівнювання чогось одного й чогось іншого стає суттю всього життя — від купівлі-продажу до дій відповідно до закону або контракту. Поширення цієї практики забезпечували її надійність і безвідмовність. Проте таке домінування принципу «рівності» може створювати й загрози, найперше для природних і традиційних стосунків.

Ключові слова: рівність, «раціо», товарно-грошові відносини

Serhii Taradajko

IN REGARD TO «RATIO»

The article concerns with the well-known concept of “equality” that first appeared in antiquity, namely with Plato. Yet in the ancient times and the Middle Ages the concept was hardly noticeable, for the effective order was based on superiority and hierarchy. It was not until the Modern Age that the situation changed, with the commodity-money relations spreading, there also became increasingly widespread the notion of equivalency, which revealed itself in exchange. This practice was certain to affect the structure of thinking. Something similar can be seen, for example, in Descartes’ *cogito ergo sum*: it is only the speculative and the thought that conforms to reality. Moreover, it also confirms this reality as in case of the commodity and money relations. The same is meant by Hegel: “what is rational is real; and what is real is rational”. These statements are very much similar to an equation, and, not without good reason, mathematics becomes the accepted standard in understanding all kind of knowledge. It was that mode of thinking, when anything can acquire its sense only as being equal to anything other, which seems the primary feature of “ratio”. Finally, the notion of “equality” denotes itself in the society as well (to remember the motto of French Revolution: “liberty”, “equality” (*égalité*), “fraternity”). There comes

the situation when to view something as equal to something other makes the essence of the whole modern life — from selling and buying to acting in compliance with the law or a contract. This practice wide-spreading was ensured by its being reliable and unailing. It must be kept in mind, however, that the equality principle domination could be dangerous either, primarily to natural environment and traditional relations.

Keywords: equality, «ratio», commodity-money relations

Тарадайко, Сергій — кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Запорізького національного технічного університету. Сфера наукових інтересів — онтологія, філософська антропологія.

Taradajko, Serhii — candidate of sciences in philosophy, associate professor at the Chair of Philosophy, Zaporizhia National Technical University. The research interests are: ontology, philosophical anthropology.
